

DOROSŁOŚĆ W OCZEKIWANIACH MŁODZIEŻY POLSKIEJ I FIŃSKIEJ¹

JANUSZ TREMPAŁA

Instytut Psychologii
WSP Bydgoszcz

LARS-ERIK MALMBERG

Department of Teacher Education
Åbo University in Vasa, Finland

ADULTHOOD IN EXPECTATIONS OF POLISH AND FINNISH ADOLESCENTS

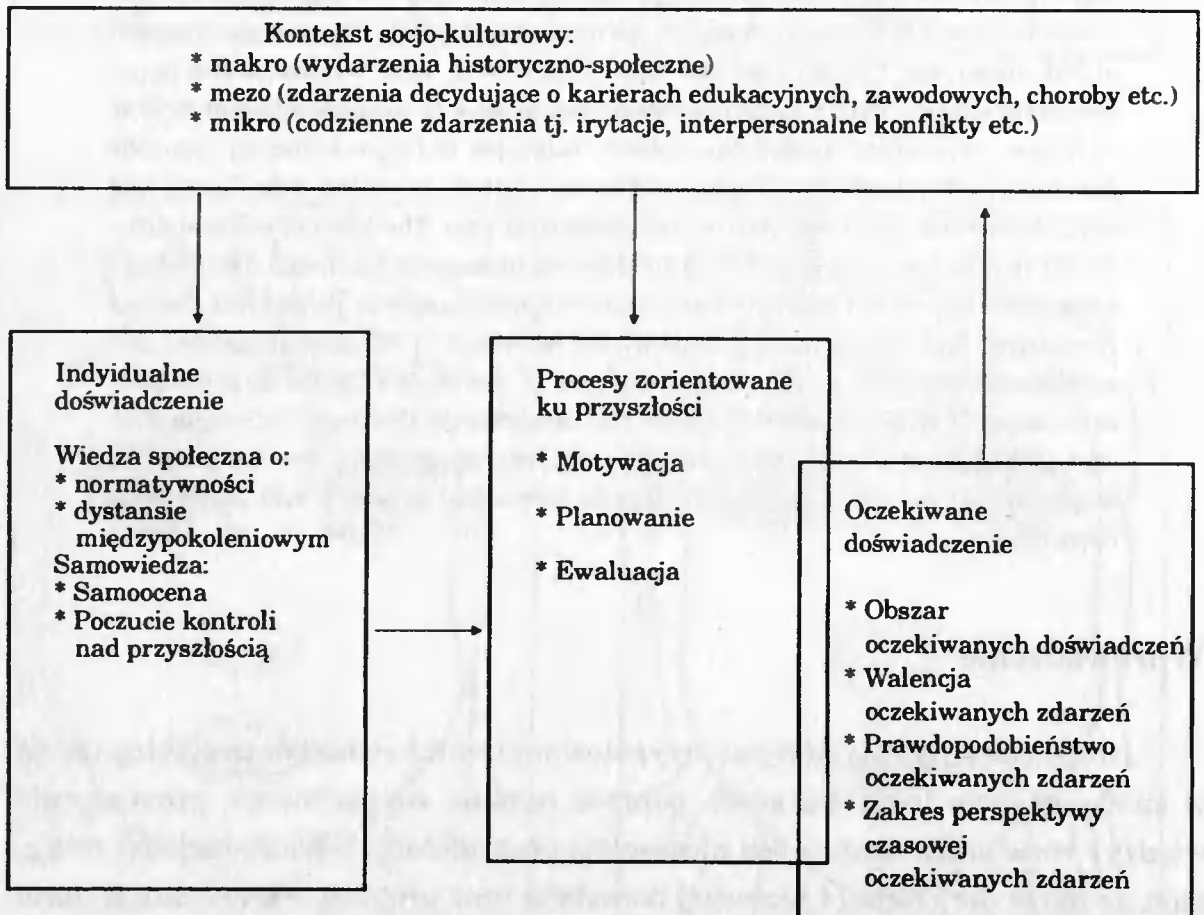
Summary. The purpose of this study was to describe the effect of differences in socio-cultural context on adolescents' probability estimations of attaining a positive future in three life domains: education, occupation and family. The sample consisted of 352 Polish and Finnish girls and boys, 17-years-old, from vocational and upper secondary schools. The 78-items questionnaire was used to measure different aspects of future - orientation (probability, valency, extension of future events in three life domains), and individual resources (self-esteem, beliefs of control over future, and social knowledge about normativity and generation gap). The effect of cultural differences on future-orientation of Polish and Finnish adolescents was found. The findings show mediating role of different macro socio-cultural changes in Poland and Finland (ideological shift and economical stabilization in Poland vs. ideological stability and economical depression in Finland) in adolescents' optimism reflected in probability estimations of attaining positive future. The conclusion of this study was suggestion that ideological changes in themselves do not affect young people orientation to the future, but rather the perceived changes in economical prospects and educational opportunities.

Wprowadzenie

Istotą okresu dorastania jest przygotowanie się młodzieży do przyszłego życia w społeczeństwie ludzi dorosłych poprzez uczenie się zachowań, gromadzenie wiedzy i rozwijanie stosownych możliwości oraz zdolności. Wielu badaczy wskazuje, że okres dorastania i wczesnej dorosłości oraz problem wkraczania w dorosłość dają się opisać w terminach normatywnych zadań rozwojowych (zob.

¹ Omawiane badania zostały zrealizowane przez autorów w ramach tematu „Future-Orientation of European Youth” przy wsparciu finansowym WSP Bydgoszcz, Åbo University in Vasa (Finlandia) oraz Waldemar von Frenckell Foundation. Autorzy dziękują za istotny udział w badaniach B. Czerwińskiej, H. Dąbrowskiej, P. Izdebskiemu, M. Kuich oraz M. Stobrawie.

Havighurst 1953, Erikson 1968, Nurmi 1989). Panuje raczej zgodność co do tego, że młody człowiek wkraczając w dorosłość w naszej kulturze ma do wypełnienia trzy podstawowe zadania rozwojowe: ukończenie szkoły, podjęcie pracy, założenie rodziny (zob. Hurlock 1985, Lefrancois 1989, Malmberg 1994). Badania nad myśleniem o przyszłości w ciągu życia ludzkiego potwierdzają pogląd, że młodzież i młodzi dorośli, w porównaniu z innymi grupami wiekowymi, wykazują większe zainteresowanie problemami związanymi ze swoją edukacją, pracą zawodową i małżeństwem (Nurmi 1994). W prezentowanych rozważaniach zakładamy, że **edukacja, praca zawodowa i życie rodzinne** to podstawowe zadania rozwojowe związane z wiekiem dorastania i wczesnej dorosłości lub obszary **normatywnych** zdarzeń życiowych, które są oczekiwane przez młodzież jako **przełomy życiowe** istotne dla dalszego rozwoju psychicznego człowieka dorosłego (Lerner, Hultsh 1983).

Ryc. 1. Teoretyczny model kształtowania się orientacji przyszłościowych

Oczekiwania dorastających rozpatrywane są przez nas w ramach przedstawionego niżej modelu opisującego mechanizm kształtowania się orientacji przyszłościowej człowieka (zob. Ryc. 1). Model ten opisuje relacje jakie zachodzą między: (1) różnymi poziomami kontekstu socjo-kulturowego, (2) indywidualnymi zasobami związanymi z przeszłym doświadczeniem jednostki, (3) procesami psychicznymi zorientowanymi na przyszłość. Wyróżnione trzy wymiary są podstawą oczekiwań związanych z własną przyszłością młodzieży wkraczającej w dorosłość. W pewnym zakresie, model ten jest reinterpretacją Jari-Erika Nurmi'ego koncepcji zorientowania na przeszłość (Nurmi 1989, 1993). Prezentowany przez nas model jest podstawą założeń i hipotez, jakie przyjmujemy w naszych badaniach na temat oczekiwań młodzieży wkraczającej w dorosłość.

Pojęcie **orientacja przyszłościowa** jest związane z takimi terminami psychologicznymi, jak: planowanie, antycypowanie, odraczenie gratyfikacji itp. Mówimy, że jednostka jest zorientowana na przyszłość, gdy ma określone cele, plany ich osiągnięcia, a także dysponuje ocenami prawdopodobieństwa osiągnięcia danych celów (Nurmi 1989, 1993). W naszych badaniach **orientacje przyszłościowe** rozumiemy jako złożone, poznawczo-motywacyjne konceptualizacje jednostki na temat własnej osoby w przyszłości i/lub na temat kontekstu swego przyszłego życia (por. Trommsdorff 1994, Malmberg, Trempała 1996). Zakładamy, że orientacje przyszłościowe kształtują się zawsze w określonym kontekście społeczno-kulturowym. Jako subiektywne teorie na temat własnego życia, ułatwiają one młodym ludziom zarówno dostosowanie się do społecznych i rozwojowych zadań, jak i przekształcanie społeczno-kulturowego otoczenia zgodnie z tym, czego oni oczekują i jak oceniają swoją przyszłość.

W badaniach międzykulturowych nad orientacjami przyszłościowymi wykazano, że dorastająca młodzież w różnych krajach i kulturach różni się formami myślenia o przyszłości oraz treścią celów, planów, zainteresowań, obaw i nadziei (zob. Sunberg i in. 1983, Nurmi 1994, Zaleski i in. 1994, Malmberg, Trempała 1996). Z drugiej strony, wielu badaczy zwraca uwagę na rolę schematów indywidualnego doświadczenia w kształtowaniu się celów życiowych i myślenia o przewidywanej przyszłości (Lerner, Hultch 1983, Nurmi 1993). Badania antropologiczne dowodzą, iż społeczne, ekonomiczne i polityczne własności kultury wpływają na nabywane przez dzieci i młodzież doświadczenie społeczne (Dill 1978).

Wydaje się, że różnice we wzorach kulturowych zachowania i rozwoju człowieka dają się opisać na różnych poziomach zdarzeń życiowych tworzących kontekst socjo-kulturowy (por. Zautra i in. 1991, Russel, Davey 1993), tj. **mikro-** (np. spóźnianie się do szkoły, kłótnie z nauczycielem lub dziewczyną, spożywanie posiłków itp.), **mezo-** (np. kariery szkolne i zawodowe, utrata pracy, rozwód

rodziców itp.) i **makrospołecznym** (wojny, postęp technologiczny, kryzysy gospodarcze, zagrożenia ekologiczne itp.). Zakładamy, że wpływ zdarzeń pochodzących z tych różnych poziomów na treść orientacji przyszłościowych może być różny.

Zgodnie z opisywanym modelem zakładamy ponadto, że indywidualne doświadczenie człowieka jest zorganizowane w dwóch różnych systemach: w systemie (1) samowiedzy, oraz (2) wiedzy społecznej. Rozważania wielu badaczy pozwalają sądzić, że na orientacje przyszłościowe człowieka wpływ mają, nie tylko osobiste konstrukcje samowiedzy tj. **samoocena** i poczucie **kontroli nad własną przyszłością**, ale również przekonania o **normatywności i dystansie międzypokoleniowym**, zawarte w społecznym systemie wiedzy jednostki (zob. Bouffard i in. 1994, Strathman i in. 1994, Trommsdorff 1994). Zakładamy, że systemy społecznej wiedzy i samowiedzy są podstawą oczekiwań jednostki redukujących niepewność dzięki ocenom prawdopodobieństwa wydarzenia się przyszłych zdarzeń.

W teorii zachowania i rozwoju człowieka ostatnio podkreśla się z całą mocą, że jednostka nie tylko dostosowuje się do otoczenia, ale może je kreować, zarówno behawioralnie, poprzez dokonywanie wyboru określonych sytuacji i działań, jak i poznawczo, poprzez określoną interpretację tych wydarzeń (zob. Tyszkowa 1988, Cantor i in. 1991, Nurmi 1993 i in.). Zakładamy, że ludzie wpływają na socjo-kulturowy kontekst swego życia poprzez kształtowanie warunków działania zgodnie ze swoimi oczekiwaniami. Wydaje się, że kultura w powiązaniu z indywidualnym doświadczeniem jednostki wywiera wpływ na przyszłościowe orientacje młodzieży, lecz równocześnie jest ona podatna na zmiany wywoływane przez indywidualną aktywność jednostek.

W prezentowanym opracowaniu interesują nas oczekiwania, jakie mają dorastający na temat własnej przyszłości w obszarze edukacji, pracy zawodowej i życia rodzinnego w porównaniu międzykulturowym. Zgodnie z przyjętymi założeniami konteksty socjo-kulturowe wraz z zasobami indywidualnymi przeszłego doświadczenia, wpływają na procesy motywacyjne, ewaluatywne i planowania, leżące u podstaw oczekiwań młodzieży na temat własnej dorosłości. W prezentowanych badaniach uwagę naszą koncentrujemy na problemie różnic w historyczno-społecznym kontekście rozwoju indywidualnego. Podejmujemy próbę określenia roli kontekstu społeczno-kulturowego w kształtowaniu się orientacji przyszłościowych młodzieży wkraczającej w dorosłość. Chcemy odpowiedzieć na pytanie: czy treść i organizacja oczekiwań na temat własnej edukacji, pracy zawodowej i życia rodzinnego różni się w grupach dorastającej młodzieży polskiej i fińskiej?

Metoda

Próba badanych. Analiza prezentowanych wyników badań obejmuje próbę 352 osób w wieku 17 lat. Próbę tworzy grupa 158 Polaków (84 chłopców i 74 dziewcząt) i 194 Finów² (108 chłopców, 86 dziewcząt), uczniów klas trzecich szkół zawodowych (188 uczniów; 85 Polaków, 103 Finów) i ogólnokształcących (164 uczniów; 73 Polaków, 91 Finów). Dobór do próby został przeprowadzony w sposób warstwowo-losowy ze względu na płeć i typ szkoły. Próbę tę utworzono po odrzuceniu osób badanych wykazujących nierzetelność odpowiedzi w **Skali Kłamstwa**. Prezentowane dane zgromadzono w obu krajach w miesiącu grudniu 1994 i styczniu 1995 roku w szkołach miejskich (Bydgoszcz, Vasa) w trakcie normalnych zajęć lekcyjnych.

Pomiar zmiennych. Dane zgromadzono przy zastosowaniu kwestionariusza „Przyszłość Europejskiej Młodzieży”. Pierwszą wersję tego kwestionariusza utworzył L. Malmberg w języku szwedzkim. Po przetłumaczeniu tej wersji na język angielski przetłumaczono ją na język polski. Przeprowadzono badania pilotażowe w obu krajach. Wprowadzono uzgodnione zmiany we wszystkich wersjach językowych. Dodatkowo utworzono 5-itemową **Skalę Kłamstwa** (na bazie MPI Eysenka) pozwalającą ocenić rzetelność odpowiedzi osób badanych, której pozycje rozmieszczono w kwestionariuszu. Dla określenia rzetelności tłumaczeń kwestionariusza jego wersja polska została zwrotnie przetłumaczona na język szwedzki przez niezależnego tłumacza (zob. Berry i in. 1993).

W kwestionariuszu badane były: (1) różne wymiary oczekiwanego przez młodzież doświadczenia (tj. walencja oczekiwanych zdarzeń, prawdopodobieństwo i zakres perspektywy czasowej ich wydarzenia się) w trzech obszarach życia; edukacja, praca, rodzina, (2) schematy doświadczenia indywidualnego tj. samooceny wyrażającej się w samoocenie, poczuciu kontroli nad przeszłością oraz wiedzy społecznej o normatywności i dystansie międzypokoleniowym. W prezentowanym opracowaniu bierzemy pod uwagę tylko niektóre z badanych zmiennych poszukując różnic w oczekiwaniach (zmienna zależna) młodzieży polskiej i fińskiej (zmienna niezależna) w powiązaniu z ich samooceną i poczuciem kontroli nad przyszłością (zmiennie niezależne-pośredniczące).

Kultura jako zmienna niezależna została zoperacjonalizowana w naszych badaniach na poziomie makrokontekstu zdarzeń historyczno-społecznych. Wyróżniono wymiar własności politycznej i ekonomicznej, które opisują – naszym

² Próba młodzieży fińskiej składa się z osób posługujących się językiem szwedzkim, który jest jednym z dwóch oficjalnych języków w Finlandii.

zdaniem – podstawowe różnice dotyczące rzeczywistości historyczno-społecznej obu krajów: „ideologiczne przesunięcie i ekonomiczna stabilizacja w Polsce vs. ideologiczna stabilizacja i ekonomiczna depresja w Finlandii”.

Oczekiwania młodzieży wkraczającej w dorosłość (zmienna zależna) są rozpatrywane w terminach ocen prawdopodobieństwa wydarzenia się w przyszłości pozytywnych lub negatywnych zdarzeń w obszarze edukacji, pracy zawodowej i życia rodzinnego, przełomowych dla młodzieży u progu dorosłości. Badani szacowali na skali 7-punktowej prawdopodobieństwo przeżycia w przyszłości 20 zdarzeń życiowych (np. „Jak pewien jesteś, że następujące wydarzenia nastąpią w Twoim życiu?”) w trzech wyróżnionych wyżej obszarach życia. Pozycje kwestionariusza tworzą w tym zakresie trzy podskale; „Edukacja” (6 pozycji), „Praca zawodowa” (6 pozycji) oraz „Życie rodzinne” (8 pozycji). Badani oceniali zdarzenia pozytywne (np. „będziesz dostawał dobre stopnie w szkole”) i negatywne zdarzenia (np. „będziesz bezrobotny”) na 7-punktowej skali (gdzie 0=nigdy, a 6=na pewno). Współczynnik wewnętrznej spójności (alpha-Cronbach) dla podskali „Edukacja” wynosi $\alpha = .65$ ($\alpha = .65$ dla młodzieży polskiej oraz $\alpha = .66$ dla młodzieży fińskiej), dla podskali „Praca zawodowa” $\alpha = .77$ ($\alpha = .76$ dla próby polskiej oraz $\alpha = .78$ dla próby fińskiej) dla podskali „Życie rodzinne” $\alpha = .81$ ($\alpha = .79$ dla próby polskiej, $\alpha = .83$ dla fińskiej).

Jak już wspomniano, w omawianych badaniach bierzemy pod uwagę samoocenę i poczucie kontroli nad przyszłością badanych jako zmiennymi niezależnymi pośredniczącymi we wpływie różnic socjo-kulturowych na oczekiwania młodzieży. **Samoocena** badana była przy wykorzystaniu 6 pozycji ze skali samooceny Rosenberga (1965). W stosunku do oryginalnej wersji przekształcono skalę odpowiedzi w 7-punktową (gdzie; 0=zdecydowanie zgadzam się, a 6=zdecydowanie nie zgadzam się). Współczynnik spójności wewnętrznej dla tak stworzonej skali wynosi $\alpha = .82$ ($\alpha = .76$ dla próby polskiej oraz $\alpha = .85$ dla próby fińskiej). **Poczucie kontroli** nad własną przyszłością badano przy zastosowaniu trzech pozycji. Badany wskazywał, w jakim stopniu jest on zdolny do realizacji swoich planów w wyróżnionych trzech obszarach życia (np. „Czy sądzisz, że potrafisz wpłynąć na swoje plany zawodowe?”) na 5-punktowej skali odpowiedzi (gdzie: 0=zdecydowanie nie, 4=zdecydowanie tak). Współczynnik spójności wewnętrznej dla tych pozycji wynosi $\alpha = .63$ (odpowiednio; $\alpha = .65$ oraz $\alpha = .62$).

Analiza wyników badań

Poszukując odpowiedzi na pytanie o różnice w treści oczekiwań na temat własnej dorosłości w grupie młodzieży polskiej i fińskiej zastosowano wielozmiennej analizę wariancji (MANOVA). W poniżej przedstawionej tabeli zawarte zostały wartości średnie poszczególnych oczekiwań dla grupy młodzieży polskiej i fińskiej oraz odpowiednie wartości statystyki F.

Tabela 1. Oczekiwania dotyczące dorosłości w porównaniu międzykulturowym

	Polacy \bar{x}	Finowie \bar{x}	F
EDUKACJA			
Dobre stopnie	3.94	3.55	4.52*
Dużo się uczyć i to się przyda	3.94	4.44	11.97***
Szkoła to strata czasu	1.83	0.91	35.56***
Skończyć szkołę ze słabymi wynikami	2.00	1.87	0.50
Będę długo się uczył	3.61	3.29	1.65
Przestaną się uczyć, tak szybko jak to możliwe	1.64	1.66	0.00
W jakim wieku skończysz szkołę	23.92	21.67	11.83***
MANOVA:	Wilks' Lambda		.865***
PRACA ZAWODOWA			
Łatwo dostanę pracę	3.73	3.09	15.13***
Będę bezrobotny	1.15	2.18	27.96***
Będę zarabiał dużo pieniędzy	3.84	3.56	1.89
Nie będzie się powodziło finansowo	1.57	1.83	1.63
Będę lubił swoją pracę	4.85	4.33	5.34*
Będę miał nudną pracę	1.23	1.31	0.54
Wiek uzyskania pełnego zatrudnienia	25.70	22.46	10.05**
Wiek nabycia potrzebnej w zawodzie wiedzy	26.66	23.56	10.60**
MANOVA:	Wilks' Lambda		.866***
ŻYCIE RODZINNE			
Znajdę dziewczynę/chłopaka	5.27	5.40	0.35
Będę żył samotnie	0.83	0.61	1.24
Będziesz miał rodzinę	5.13	4.82	3.94
Będziesz miał dzieci	4.89	4.64	2.46
Rozwiedziesz się	1.23	1.52	3.69
Będziesz miał problemy z partnerem	2.51	2.28	1.76
Będziesz bezdzietny	1.33	1.38	0.01
Będziesz lubił życie rodzinne	5.01	4.84	2.14
Wiek wyprowadzenia się od rodziców	23.40	19.78	55.45***
Wiek, w którym się ożenisz	22.57	18.95	17.95***
Wiek, w którym będziesz miał dzieci	26.02	23.33	8.03**
Ile chcesz mieć dzieci	2.09	2.01	0.09
MANOVA:	Wilks' Lambda		.771***
* = $p < .05$ ** = $p < .01$ *** = $p < .001$			

Wartości współczynników Wilks' Lambda wspierają hipotezę o nierówności analizowanych wariacji we wszystkich obszarach aktywności życiowej młodych dorosłych. Możemy stwierdzić, że kultura w sposób istotny różnicuje orientacje przyszłościowe młodzieży polskiej i fińskiej wkraczającej w dorosłość.

W sferze **edukacji** młodzież polska jest bardziej **optymistyczna**; oczekuje, iż będzie otrzymywać dobre stopnie. Ma jednak bardziej **krytyczny stosunek do nauki i szkoły**. Uczniowie polskich szkół w porównaniu z uczniami fińskimi w mniejszym stopniu są przekonani o tym, że będą się dużo uczyć i nauka ta im się przyda w przyszłości. Ponadto deklarują częściej, iż przerwą naukę, jak tylko to możliwe. Ponadto wydaje się, że młodzież polska w swych edukacyjnych antycypacjach jest **niekonsekwentna**, bowiem mimo swego krytycyzmu wobec efektów nauki szkolnej zamierza dłużej się uczyć ($\bar{x} = 23.6$ lat) niż młodzież fińska ($\bar{x} = 21.6$ lat).

Antycypacje w sferze **pracy zawodowej** polskiej młodzieży również wykazują stosunkowo większy **optymizm** w porównaniu z młodzieżą fińską. Polska młodzież przeciętnie jest bardziej przekonana o tym, że łatwo uzyska pracę, że nie będzie bezrobotna, oraz że będzie lubiła swoją pracę. Równocześnie jednak uczniowie polskich szkół zwykle wskazują na późniejszy wiek uzyskania pełnego zatrudnienia ($\bar{x} = 25.7$) oraz nabycia potrzebnej w zawodzie wiedzy profesjonalnej ($\bar{x} = 26.6$) w porównaniu z młodzieżą fińską (odpowiednio; $\bar{x} = 22.4$, $\bar{x} = 23.5$).

Oczekiwania dotyczące **życia rodzinnego** w stosunkowo nielicznych zakresach różnicują próbę polską i fińską. Młodzież polska i fińska, jest przekonana o tym, że znajdzie w życiu partnera, którego będzie kochać, nie zazna samotności, będzie miała rodzinę i przeciętnie dwoje dzieci, nie rozwiedzie się, a życie rodzinne będzie przynosiło im satysfakcję. W porównaniu z Finami młodzież polska oczekuje, iż później wyprowadzi się od rodziców (w wieku 26 lat), później zawrze związek małżeński (w wieku 22 lat) i później niż Finowie będzie miała dzieci (w wieku 26 lat).

Generalnie, analiza treściowa oczekiwań młodzieży wskazuje, że badana młodzież w obu próbach nie przejawia lęków przed przyszłością. Jest pozytywnie nastawiona do własnej przyszłości w rolach człowieka dorosłego. Młodzież polska wydaje się być w pewnych zakresach bardziej optymistyczna w swych oczekiwaniach. Natomiast wiele stwierdzonych różnic wskazuje na zjawisko – zrozumiałe w polskich warunkach – wydłużania się okresu przygotowania do ról człowieka dorosłego. Wyraża się to w oczekiwaniach dłuższego niż w próbie fińskiej okresu edukacji, zdobywania wiedzy, profesjonalnej i podjęcia pracy, a także usamodzielnienia się i założenia własnej rodziny.

W analizie wyników, podjęliśmy również próbę określenia związku oczekiwań badanej młodzieży z wybranymi zmiennymi, które traktujemy w prezentowanym opracowaniu jako pośredniczące tj. samoocena, poczucie kontroli nad własną przyszłością oraz typ szkoły, do której uczęszczają badani.

Tabela 2. Korelacje pomiędzy oczekiwaniami młodzieży w trzech obszarach życia, ich samooceną i poczuciem kontroli nad własną przyszłością oddzielnie dla młodzieży polskiej i fińskiej oraz oddzielnie dla młodzieży uczącej się w szkołach zawodowych i ogólnokształcących*

POLSKA:	Edukacja	Praca zawodowa	Rodzina	Samoocena	Poczucie kontroli
Edukacja	–	.19	.09	.18	.24*
Praca zawodowa	.26*	–	.51**	.06	.55**
Rodzina	.12	.46**	–	.01	.52**
Samoocena	.29**	.57**	.49**	–	.10
Poczucie kontroli	.39**	.24*	.27*	.39*	–
FINLANDIA	Edukacja	Praca zawodowa	Rodzina	Samoocena	Poczucie kontroli
Edukacja	–	.42**	.06	.47**	.20
Praca zawodowa	.45*	–	.10	.49**	.16
Rodzina	.19	.27**	–	.15	.13
Samoocena	.25*	.28**	.24*	–	.25*
Poczucie kontroli	.32**	.37**	.10	.08	–
* Korelacje dla szkół zawodowych w dolnych trójkątach, a dla szkół ogólnokształcących w górnych trójkątach					
* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$					

Wyniki badań przedstawione w tabeli 2 pozwalają zauważyć różne wzory korelacji między oczekiwaniami młodzieży w trzech wyróżnionych obszarach życia a ich samooceną i poczuciem kontroli nad przyszłością. W przypadku uczniów szkół zawodowych w obu krajach oczekiwania badanych są skorelowane zarówno z samooceną jak i poczuciem kontroli. Zauważyć jednak można pewne istotne różnice w grupie młodzieży szkół ogólnokształcących. Otóż, w próbie polskiej uczniów szkół ogólnokształcących oczekiwania we wszystkich trzech obszarach życia są skorelowane z poczuciem kontroli nad przyszłością. Natomiast w próbie fińskiej uczniów szkół ogólnokształcących oczekiwania są raczej skorelowane z samooceną.

Konkluzje

Przedstawione powyżej wyniki analizy danych przeczą pesymistycznemu obrazowi młodzieży. Analiza danych zwraca uwagę przede wszystkim na większy **optymizm** polskiej młodzieży w oczekiwaniach dotyczących powodzenia w edukacji, w osiągnięciu zatrudnienia i satysfakcji z pracy zawodowej. Z drugiej strony – zgodnie z oczekiwaniami – ich oczekiwania wskazują na relatywnie **wydłużający się okres dorastania** w polskich warunkach kulturowych w związku z antycypowanym okresem ukończenia edukacji, osiągnięcia profesjonalnej wiedzy, podjęcia pracy zawodowej, założenia rodziny i usamodzielnienia się.

W strukturze oczekiwań polskiej młodzieży można mówić o **pozornych sprzecznościach** . Na przykład optymizm dotyczący powodzenia w edukacji kłóci się z przekonaniem, że nauka nie przyda się w przyszłości. Z drugiej strony młodzież polska antycypuje dłuższy okres edukacji niż młodzież fińska przewidując równocześnie, w szerszym zakresie niż Finowie, że porzuci szkołę i naukę, jak tylko to będzie możliwe. Prawdopodobnie ta znajduje odzwierciedlenie w potocznym schemacie myślenia charakterystycznego dla młodych Polaków; **„choć nauka nic w życiu nie daje, to ważne jest osiągnięcie jak najwyższego poziomu edukacji”** . Należy jednak zwrócić uwagę na inne możliwe wyjaśnienie. Nie jest bowiem wykluczone, iż ta niespójność ocen może być rezultatem kryzysu w wartościowaniu lub pewnej dezorientacji młodzieży polskiej w ich myśleniu o roli edukacji w przyszłym życiu. Natomiast, relatywnie wyższy poziom optymizmu polskiej młodzieży w sferze kariery zawodowej wiąże się prawdopodobnie ze zmianami strukturalnymi i gospodarczymi, jakie zachodzą obecnie w Polsce. Po okresie załamania obserwujemy w Polsce wzrost gospodarczy i spadek bezrobocia w przeciwieństwie do Finlandii odczuwającej po okresie wzrostu poważną i długotrwałą recesję, której towarzyszy wysokie bezrobocie (około 20%). W końcu, pewnym dla nas zaskoczeniem jest brak różnic w oczekiwaniach młodzieży polskiej i fińskiej dotyczących życia rodzinnego. Oczekiwaliśmy istotnych różnic w tym zakresie ze względu na dominację wpływów katolicyzmu i tradycyjnego modelu rodziny oraz słabnącą opiekę socjalną w Polsce w porównaniu z Finlandią. Jest prawdopodobne, iż omawiane tu cechy kultury odgrywają mniej istotną rolę w mechanizmie kształtowania się orientacji przyszłościowych w sferze życia rodzinnego.

Analiza korelacji oczekiwań młodzieży polskiej i fińskiej z ich samooceną i poczuciem kontroli pozwala zauważyć pewne różnice w sposobach radzenia sobie z problemem oczekiwanej dorosłości i związanych z nią zadań rozwojowych.

Oczekiwania polskich licealistów wiążą się przede wszystkim z ich poczuciem kontroli nad własną przyszłością, natomiast oczekiwania ich fińskich rówieśników wiążą się z samooceną. Naszym zdaniem, różnice te są wyrazem odmiennych wzorów orientacji przyszłościowej (zob. Trommsdorff 1994). Ta odmienność może okazać się istotna dla wyjaśnienia stwierdzonych różnic w treści oczekiwań młodzieży polskiej i fińskiej. Nie jest wykluczone, że większy optymizm polskiej młodzieży jest związany nie tylko z jej większym poziomem samooceny, ale przede wszystkim z większym poczuciem kontroli nad własną przyszłością. Problem ten wymaga jednak pogłębionych badań nad mechanizmem kształtowania się orientacji przyszłościowych.

LITERATURA CYTOWANA

- Berry J.W., Poortinga Y.H., Segall M.H., Dasen P.R. (1994). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. Cambridge: University Press.
- Bouffard L., Bastin E., Lapierre S. (1994). The personal future in old age. In Z. Zaleski (Ed.). *Psychology of future orientation*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Cantor N., Norem J., Langston C. et. al. (1991). Life tasks and daily experience. *Journal of Personality*, 59, 427-451.
- Dill J.R. (1978). *Child psychology in contemporary society*. Boston: Holbrook Press.
- Erikson E. (1968). *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Havighurt R. (1953). *Human development and education*. Nowy York: Longman.
- Hoffman L., Paris S., Hall E., Schell R. (1988). *Developmental psychology today*. New York: Random House.
- Hurlock E. (1985). *Rozwój dziecka*. Warszawa: PWN.
- Lerner R., Hultsch D. (1983). *Human development. A life-span perspective*. New York: Mc Graw Hill Book Comp.
- Lefrancois G.R. (1989). *Of children*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.
- Malmberg L. (1994). *Future-orientation of Finnish students*. Vasa: Abo University Press
- Malmberg L.E., Trempała J. (1996). Anticipated transition to adulthood: Educational track and gender differences between Finnish and Polish adolescents future-orientation (submitted to publication).
- Nurmi J-E. (1989). How do adolescent see their future? A review of the development of future-orientation and planning. *Developmental Review*, 11, 1-59.
- Nurmi J-E. (1993). Adolescent development in an age-graded context: The role of

- personal beliefs, goals and strategies in the tackling of developmental tasks and standards. *International Journal of Behavioral Development*, 16, 169-189.
- Nurmi J-E. (1994). The development of future orientation in life-span context. In Z. Zaleski (Ed.). *Psychology of future orientation*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Poole M., Conney G. (1987). Orientation to the time. A comparison of adolescents in Austria and Singapore. *Journal of Youth and Adolescence*, 16, 129-151.
- Rosenberg M.F. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Russel M., Davey G. (1993). The relationship between life event measures and anxiety and its cognitive correlates. *Personality and Individual Differences*, 14, 317-322.
- Strathman A., Boninger D., Gleicher F., Baker S. (1994). Constructing the future with present behavior: an individual differences approach. In Z. Zaleski (Ed.). *Psychology of future orientation*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Sunberg N., Poole M., Tyler E. (1983). Adolescent's expectations of future events – A cross-cultural study of Australians, Americans and Indians. *International Journal of Psychology*, 18, 415-426.
- Trommsdorff G. (1994). Future time perspective and control orientation: social conditions and consequences. In Z. Zaleski (Ed.). *Psychology of future orientation*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Tyszkowa M. (1988). Wprowadzenie. W: M. Tyszkowa (red.). *Psychologia rozwoju człowieka w ciągu*. Warszawa: PWN.
- Zaleski Z., Chlewiński Z., Lens W. (1994). Importance of and optimism-pessimism in predicting solution to the world problems: an intercultural study. In: Zaleski Z. (Ed.). *Psychology of future orientation*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Zautra A.J., Finch J.F. Reich J.W., Guarnaccia C.A. (1991). Predicting the everyday life events of older adults. *Journal of Personality*, 59, 508-538.